

TÜRKİYE'DE 70 SONRASI ENFLASYONU VE NEDENLERİ ÜZERİNE

Yalçın ACAR¹

I. GİRİŞ

Enflasyon latince kökenli bir kavramdır ve şişme anlamına gelmektedir. Ekonomistler ise enflasyonu fiyatlar genel seviyesinin hissedilir ölçüde ve devamlılık arzeden biçimde yükselmesi şeklinde tanımlamaktadır.

Nedenlerine göre enflasyonu üç gruba ayırmak mümkündür:

A) Talep Enflasyonu: Bu tür enflasyon daha çok parasal nedenlerle toplam mal ve hizmet talebinin toplam mal ve hizmet arzını aşması halinde ortaya çıkmaktadır. Klâsik iktisatçılar, talep enflasyonunun nedenini, ekonomide para arzı artışının milli gelir artışından daha hızlı seyretmesine bağlarken Keynes, para arzında artış olmasa bile para talebinde meydana gelecek artışların talep enflasyonuna neden olabileceğini ifade etmiştir.

B) Maliyet Enflasyonu: Bu tür enflasyon, üretim maliyetini oluşturan faktörlerden birinin veya birkaçının fiyatlarının artması yüzünden maliyetlerin yükselmesi ve yükselen maliyetlerin fiyatlara yansması halinde ortaya çıkmaktadır. Genellikle devalüasyonlar ve kur ayarlamaları, faiz oranlarının yükselmesi, kâr oranlarındaki yükselmeler, aşırı ücret artışları ve dolaylı vergilerdeki artışlar maliyet enflasyonunun başlıca nedenlerini oluşturmaktadır.

C) Yapısal Enflasyon: Tekelleşmenin yaygın olduğu ekonomilerde firmalar ürettikleri malların fiyatını tek yanlı kararlarla yükselterek kârlarını daha da arttırmaya çalışmakta ve bu şekilde başlayan fiyat artışları kümülatif bir hal alarak ekonominin hemen hemen bütün kesimlerine yayılmaktadır.

Enflasyonla mücadelede seçilecek aracın belirlenmesi bakımından bu ayırım büyük bir önem arz etmektedir. Talep enflasyonuna karşı para ve maliye po-

1. Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.

litikaları etkin olurken, maliyet enflasyonu ile mücadelede kur, faiz, vergi ve ücret politikaları önem kazanmaktadır. Yapısal enflasyona karşı mücadelede ise önemli olan araç antitekelci politikadır.

Bu arada, enflasyonu tek nedene bağlamanın çoğu kez yanıltıcı sonuçlar verdiğini de belirtmek gerekir. Enflasyon ekonomik, politik, sosyal hatta psikolojik faktörlerin ortaya çıkardığı karmaşık bir olgudur. Bu itibarla, nedenleri araştırılırken enflasyona değişik açılardan bakmakta ve geniş kapsamlı bir analiz yapmakta yarar vardır.

Bu kısa açıklamadan sonra ülkemize dönerek 70 sonrası enflasyonun nedenlerini araştırabiliriz.

II. TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE NEDENLERİ

Ülkemizde, 70'li yılların ikinci yarısından itibaren hızlanmaya başlayan ve halen devam eden enflasyonun nedenlerini araştırırken iki dönemi ayrı ayrı incelemekte fayda vardır. Bu dönemleri birbirinden ayıran sınır 24 Ocak 1980 tarihidir.

A. 1980 Öncesi Dönemi

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1975 yılında % 10.1 olan enflasyon oranı 1976'da % 15.6'ya, 1977'de % 24.1'e, 1978'de % 52.6'ya, 1979'da ise % 63.9'a yükselmiştir.

1975-1979 Döneminde Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ve Yıllık Artışlar (1963=100 itibarıyla)

Yıllar	Endeks Değeri	Yıllık Artışlar (%)
1974	311.8	-
1975	343.2	10.1
1976	396.6	15.6
1977	492.1	24.1
1978	750.8	52.6
1979	1230.7	63.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllıkları Yıllık Artışlar tarafından hesaplanmıştır.

Bu hızlı tırmanışın nedenlerini üç grupta incelemek mümkündür.

a) Talep Fazlalığına Yol Açan Nedenler

Enflasyon, cari fiyatlarla toplam talebin toplam mal ve hizmet arzını aşması sonucu ortaya çıktığına göre, toplam talebi arttıran nedenleri gözden geçirmek gerekir.

1) Ekonomiye Fazla Para Sürülmesi

Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi ülkemizde 1970 = 100 itibariyle 1978 yılı sonunda reel milli gelir endeksi 168.4'e yükselirken emisyon hacmi 819.9'a yükselmiştir.

1970-1978 Döneminde Reel Milli Gelir ve Emisyonadaki Artışlar (1970 = 100 itibariyle)

Yıllar	Milli Gelir Endeksi	Emisyon Endeksi
1970	100.0	100.0
1971	110.2	122.4
1972	118.4	144.1
1973	124.7	182.0
1974	134.0	236.1
1975	144.6	294.2
1976	155.7	374.1
1977	163.5	575.9
1978	168.4	819.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllıklarından derlenmiştir.

Başka bir deyişle, 1970-78 döneminde milli gelir 1.7 kat artarken emisyon hacmindeki artış 8.2 kata ulaşmıştır. Benzer durumu Merkez Bankası kredilerinde de görmek mümkündür. Aynı dönemde Merkez Bankası kredilerindeki artış 15 katı aşmıştır. Para-kredi hacmindeki bu büyük artışın fiyatlar üstündeki baskısı kaçınılmaz olmuş ve fiyatlar hızla tırmanmaya başlamıştır.

Devlet bütçesi açıkları ile KİT açıkları emisyon hacmindeki artışın temelinde yatan iki önemli unsur olmuştur. Tasarrufların ve vergi gelirlerinin bir türlü yatırımları karşılayacak seviyeye çıkarılamaması ve politik nedenlerle devlet cari harcamalarının giderek artması, devlet bütçesinin devamlı açık vermesine yol açmış ve bu açıkların Merkez Bankası kaynaklarıyla kapatılmaya çalışılması emisyonu artırıcı bir rol oynamıştır.

Öte yandan KİT'ler, 440 sayılı yasa ile kaynak yaratacak şekilde düzenlenmişlerse de çeşitli ekonomik ve politik nedenlerle kaynak yaratamadıkları gibi giderek kamu kaynaklarını tüketen kuruluşlar haline gelmişlerdir. Özellikle 70 sonrası dönemde bu kuruluşlara verilen yatırım görevlerinin artması ve bu durumun yol açtığı borçlanmalar nedeniyle adı geçen kuruluşların özkaynak-dışkaynak dengeleri özkaynaklar aleyhine bozulmuş, ayrıca; fiyat, gelir ve istihdam sorunlarına makro planda çözüm aranırken KİT'lerin birer araç olarak kullanılması bu kuruluşları büyük sorunların içine sokmuş, zararları da giderek büyümüştür. Bu zararların ise hazineden karşılanması emisyon artışının bir başka nedeni olmuştur.

2) Vergi Politikası

Ülkemizde 80 öncesi dönemde son vergi reformu 1961'de yapılmış ve 1971'de çıkarılan finansman kanunları dışında bir vergi rejimi değişikliğine gidi-

lememiştir. Oysa, 1961'den 1980'lere gelinceye kadar ekonomik yapımızda önemli değişimler olmuş, fakat vergi politikamız bu gelişmeler doğrultusunda yenilenemediğinden Türkiye vergi ödemek istemeyenler için adeta bir vergi cenneti, sabit gelirli için ise bir vergi cehennemi haline gelmiştir. Giderek keskinleşen vergi adaletsizliği bazı kesimleri ezerken bazı kesimleri de -deyim yadır-ganmazsa- tüketim hastalığına itmiştir. Parasını harcayacak yer arayan bu ikinci grup mal ve hizmetlere olan talebin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

3) Tüketim Eğiliminin Artması

Talep artışının nedenlerinden biri de kanımızca tüketim eğilimi ile ilgilidir. Tüketim eğiliminin artmasına J. Duesenberry'nin deyişi ile "gösteriş etkisi" önemli bir rol oynamaktadır. Gelir seviyeleri ve yaşam standartları farklı olan kişiler ve gruplar birbirleri ile temasa geldiklerinde, alt gelir grubunda bulunanlar gelirlerinde bir artış olduğu zaman üst gelir grubundakilere hemen daima tüketim açısından yaklaşımaya çalışmaktadırlar. O zamana kadar kullanılagelen malların sıradan mallar olarak nitelenip daha pahalı ve daha gösterişli mallara kayılması, tüketimin çeşidi ile birlikte hacmini de arttırmaktadır.

Ulusal planda gözlenen gösteriş etkisinin uluslararası planda da geçerli olacağını söylemek için bir engel yoktur. Kitle haberleşme araçlarının iyice küçültüğü dünyamızda gelişmekte olan ülkelerin insanları gelişmiş ülkelerdeki ile-ri hayat standartlarını yakından tanıma imkânı bulmakta ve bu durum tüketim harcamaları üzerinde fevkalâde etkili olmaktadır.

Kanımızca, Türkiye bu gerçeği yaşayan ülkelerden biridir. Nitekim, örneğin 1976 yılında GSMH'nin % 82,4'ü tüketime giderken 1977 de bu oran % 84,4'e yükselmiştir ki, bu artışın mutlak değeri 42 milyar liraya ulaşmaktadır.

Para arzındaki artışa paralel olarak fertlerin eline daha fazla para geçer ve tüketime daha fazla pay ayrılırken üretimin aynı ölçüde arttırılamaması enflasyonist gidişi adeta körüklemiştir.

4) Paradan Kaçış Eğilimi

Fiyat artışlarının hızlandığı dönemlerde paranın değeri giderek düştüğünden fertler parayı para olarak tutmaktan yani tasarruftan kaçınmakta ve fonlar bir yandan fiyatları hızla artarak büyük prim yapan gayrimenkul, altın ve döviz gibi kıymetlere kayarken diğer yandan da geleceğin ihtiyaçları bugünden karşılanmak istenmekte ve mallara olan talep normal seviyesinin çok daha üstüne çıkmaktadır. 70'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de bu olgular aynen yaşanmıştır.

5) Nüfus Artışı

Bilindiği gibi ülkemiz hızlı bir nüfus artışına sahip bulunmaktadır. Sözü edilen yıllarda nüfusumuz yılda ortalama 1 milyon kişiden fazla artmış ve bu da talebi arttıran bir başka faktör olmuştur.

b) Üretimde Daralmaya Yol Açan Nedenler

Yukarıda da belirtildiği gibi, enflasyon, toplam talebin toplam arzı aşması sonucu ortaya çıkmaktadır. O halde, toplam talepte meydana gelen artışlar kadar toplam arzda meydana gelen tıkanmaların da fiyat artışlarında önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bu itibarla, üretimde gerilemeye yol açan nedenlerin de incelenmesinde yarar vardır.

1) Dış Ödeme Güçlükleri

Bilindiği gibi ülkemizin Dış Ödemeler Bilânçosu devamlı açık vermektedir. Bu açıklarda ise en önemli rolü dış ticaret açıkları oynamaktadır. Nitekim, 1975-80 döneminde yıllık ortalama dış ticaret açığı 3,4 milyar doları aşarken cari işlemler açığı ortalama 2,5 milyar dolara ulaşmış ve yıllık finansman ihtiyacı ise ortalama 2 milyar dolara yükselmiştir. Bu durumda ekonominin döviz sıkıntısı had noktaya çıkmıştır. Hatta, 1977 şubatında döviz transferleri durmuş ve önemli ölçüde dışa bağımlı olan sanayimizin gerektirdiği ithal malları yeterince temin edilemediğinden pekçok sanayi kolunda kapasite kullanım oranları % 30'lara kadar gerilemiştir. Hammadde ve yedek parça yokluğu nedeniyle bazı sektörlerde ise üretim tamamen durmuştur.

Enerji sıkıntısı nedeniyle sık sık başvurulanan elektrik kısıntıları da üretimi olumsuz şekilde etkilemiştir.

2) Kamu Yatırımlarının Zamanında Bitirilememesi

Devlet ihale sisteminin bozuk oluşu yüzünden kamu kesimince girilen yatırımlar öngörülen sürede bitirilememiş ve hem bu yatırımların maliyetleri artmış hem de çeşitli alanlarda meydana gelen yetersizlikler üretimde darboğazlar oluşturmuştur.

3) Sosyal Huzursuzluklar

Politik organların ekonomik konularda açık, tutarlı ve istikrarlı bir tavır almamaları, çalışma barışının sağlanamaması ve sosyal huzursuzluklar özel sektör yatırımlarının ya gecikmesine veya tamamen önlenmesine neden olarak bu sektörün üretime olan katkısını azaltmıştır.

c) Devalüasyonlar

Maliyet enflasyonunun başta gelen nedenlerinden biri de devalüasyonlardır. Dış ticaret açıklarını gidermek için başvurulanan araçlardan biri olan devalüasyonlar az gelişmiş ülkelerde beklenen sonucu vermediği gibi ithal malı girdi kullanan üretim kollarında maliyetlerin yükselmesine ve fiyatların artmasına neden olmaktadır. Sonuçta ise, genel fiyat istikrarı bozulmakta ve ithal malı girdi kullanmayan üretim kollarındaki fiyatlar da diğerlerinin peşine takılmaktadır.

Ülkemizde 10 Ağustos 1970'de 15.00 TL. olan dolar kuru 21 Ağustos 1977'de 19.75 TL.'na, 1 Mart 1978'de 25.00 TL.'na, 10 Nisan 1979'da ise 47.10 TL.'na yükselmiştir.

Paramızın dolar karşısındaki değerinde meydana gelen bu kayıplar ithalat yoluyla sağlanan hammadde, ara malı ve yatırım mallarının maliyetlerini yükselterek iç fiyatları arttırıcı bir rol oynamıştır.

B) 1980 Sonrası Dönemi

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, 24 Ocak İstikrar Programının uygulandığı ilk yıl olan 1980'de % 107.3'e yükselen enflasyon oranı, sonraki iki yılda, izlenen sıkı para politikası sonucu % 25.2'ye kadar gerilemiş fakat daha sonraki iki yılda tekrar tırmanışa geçerek % 52'ye yükselmiştir. 1985 ve 1986 yıllarında meydana gelen bir gerilemeden sonra 1987 ve 1988 yıllarında oran tekrar yükselmiş ve 1989 yılında ise 1988 yılındaki seviyesini korumuştur.

**1980-1989 Döneminde Toptan Eşya Fiyatlarında
Yıllık Artışlar**

Yıllar	Yıllık Artışlar (%)
1980	107.3
1981	36.8
1982	25.2
1983	30.6
1984	52.0
1985	39.9
1986	26.7
1987	59.2
1988	69.7
1989	69.6

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllıkları.

24 Ocak İstikrar Programının temel hedeflerinden biri olmakla birlikte enflasyon 1980 sonrası dönemde de önlenememiştir. Bunu dört ana nedene bağlamak mümkündür.

a) Emisyon Hacmindeki Artışlar

Dolaşımdaki para miktarı 1979 yılı sonunda 144 milyar liradan 1988 yılı sonunda 4.372 milyar liraya, 1989 yılı sonunda ise 8.453 milyar liraya yükselmiştir. Emisyonun son bir yıldaki artış hızı % 86'yı aşmaktadır. Keza, Merkez Bankası Kredileri de 1979 yılında 382.1 milyar liradan 1988 Kasım ayında 4.359 milyar liraya² yükselmiştir. Para ve kredi miktarında meydana gelen bu büyük artışın fiyatlar üzerindeki olumsuz etkisini yadsımak mümkün değildir.

2 T.C. Merkez Banka Yıllık Rapor (1988: 118).

b) TL.'nin Dolar Karşısındaki Değer Kaybı

1980 yılı başında 47 lira olan doların değeri 1989 sonunda 2316 liraya yükselmiştir. Paramızın bu ölçüde değer kaybı, dışalım yoluyla sağlanan hammadde, ara malı ve yatırım mallarının maliyetlerini yükselterek iç fiyatların artmasına neden olmuştur.

c) Kredi Faizlerinin Yükselmesi

1 Temmuz bankacılığı denen uygulama ile 1980 yılında % 80'lere ulaşan kredi maliyetleri bir yandan yatırımları olumsuz şekilde etkilerken diğer yandan da fiyatlar üstünde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu yüksek faiz politikası sonraki yıllarda da devam etmiş ve bankaların fazla şube ve fazla personelle çalışması, rezerv tutma zorunluluğunun getirdiği maliyet, banka vergileri ve donuk krediler gibi faktörlerden kaynaklanan mevduat faizleri ile kredi faizleri arasındaki büyük fark (spread) adeta süreklilik kazanmıştır³.

d) KİT Ürünlerine Yapılan Zamlar

1980'lere gelinceye kadar KİT'lerin finansman açıkları ve zararları genellikle Merkez Bankası kaynakları ile kapatılıyor, bu ise emisyonun ve fiyatların artmasına neden oluyordu. 24 Ocak Kararları ile KİT'lerin zararlarının ve finansman açıklarının kapatılarak bu kuruluşların Hazine üstündeki yükünü azaltmak amacıyla yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve sübvansiyona konu teşkil eden mal listesi daraltılarak bu listenin dışında kalan malları üreten kuruluşlardan sübvansiyonun kaldırılması ile birlikte KİT'lere ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını bizzat belirleme yetkisi verilmiştir. Bu düzenlemenin yanısıra daha ilk günde bazı KİT ürünlerine % 400'e varan zamlar da yapılmış ve bu zamlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi sadece 1980-84 döneminde KİT ürünlerine yapılan zamlar 2.625 milyar liraya ulaşmıştır.

KİT Ürünlerine Yapılan Zamlar

Yıllar	Yapılan Zamlar (Milyar TL.)
1980	502
1981	380
1982	589
1983	194
1984	0,58
TOPLAM	2.623

3 TÜSİAD, İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler (1989: 24).

Bu sürekli ve önemli zamlarla KİT'lerin zararları önlenmeye çalışılmış fakat bu büyük zamların enflasyonist etkisi de süregelmiştir. Çünkü, KİT'lerin ürettiği malların önemli bir bölümünü özel sektörün kullandığı ara malları ve hammaddeleler oluşturmaktadır. Bunların fiyatlarında meydana gelen artışlar o malları girdi olarak kullanan üretim kollarında maliyetleri yükseltmekte bu ise fiyatlara yansımaktadır.

Bu dört faktörden ilki talep artışına, diğer üçü ise maliyet artışına neden olarak enflasyonu 1980 sonrası dönemde de sürekli kılmıştır.

Bu arada, enflasyon beklentisinin de bir beşinci faktör olarak etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır.

III. SONUÇ

Türkiye, 1975'lerden beri ciddi bir enflasyon süreci içinde yaşamaktadır. Ancak, enflasyon bir kader değil, uygulanan ekonomik politikanın bir sonucudur. Önlenebilmesi için öncelikle nedenlerinin doğru şekilde belirlenmesi gerekir. Nasıl ki bir hekim, kendisine başvuran hastanın hastalığına iyi bir teşhis koyamadan o hastayı tedavi şansına sahip değilse, enflasyon denen iktisadi hastalığın tedavi edilebilmesi için de teşhisin doğru şekilde konması gerekir. Kanımızca, ülkemizde hâlâ bu konuda tam bir görüş birliğine ulaşıldığını söylemek mümkün değildir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- DİE Yıllıkları.
- T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporları.
- TÜSİAD İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler, Yayın No: TÜSİAD - T/89/7/129, Temmuz 1989.